

O'ZBEK TILIDAGI ARABCHA ELEMENTLAR: DINIY VA ILMIY TERMINLARNING ROLI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 2-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: **Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,**

Alfraganus universiteti, f.f.n.(PhD).

ANNOTASIYA: *Ushbu maqolada o'zbek tiliga kirib kelgan arabcha elementlarning, xususan diniy va ilmiy terminlarning roli tahlil qilinadi. Arab tilidan o'zbek tiliga o'tgan so'zlarning o'zlashuv darajalari, ularning kundalik va ilmiy nutqda qanday qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Maqola arabcha so'zlarning o'zbek tilining leksik boyligini oshirishdagi ahamiyatini yoritadi.*

Kalit so'zlar: *arabcha so'zlar, diniy terminlar, ilmiy atamalar*

Аннотация: *В данной статье анализируется роль арабских элементов, особенно религиозных и научных терминов, вошедших в узбекский язык. Рассматриваются уровни адаптации арабских заимствований и их использование в повседневной и научной речи. Статья подчеркивает значение арабских слов в обогащении лексики узбекского языка.*

Ключевые слова: *арабские слова, религиозные термины, научные термины*

ANNOTATION: *This article analyzes the role of Arabic elements, particularly religious and scientific terms, incorporated into the Uzbek language. It examines the levels of adaptation of Arabic borrowings and their usage in everyday and academic speech. The article highlights the importance of Arabic words in enriching the Uzbek lexical stock.*

Keywords: *Arabic words, religious terms, scientific terms*

Kirish

Har qanday tilning rivojlanishida boshqa tillar bilan bo'lgan lingvistik, madaniy va ijtimoiy aloqalar muhim rol o'ynaydi. O'zbek tili ham tarix davomida turli tillar, xususan, arab tili bilan uzoq yillik o'zaro ta'sirga ega bo'lgan. Bu ta'sir asosan diniy, ilmiy va adabiy yo'nalishlarda o'zini namoyon etgan bo'lib, arabcha leksik birliklarning o'zbek tiliga keng miqyosda kirib kelishiga sabab bo'lgan. Arabcha elementlar o'zbek tiliga islom dini, Qur'oni karim, hadislar, tafsir va boshqa diniy manbalar orqali chuqur singib ketgan. Bunga qo'shimcha ravishda, Markaziy Osiyo hududida yashab ijod qilgan ko'plab buyuk allomalar – Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy, Al-Xorazmiy, Beruniy kabi mutafakkirlarning ilmiy merosi arab tilida yozilganligi tufayli, ilmiy terminlarning katta qismi ham aynan arab tili orqali o'zbek tiliga o'zlashgan. Bugungi kunda o'zbek tilida faol ishlatilayotgan ko'plab **diniy** (masalan: **namoz, ro'za, sabr, duo**) va **ilmiy** (masalan: **ilm, hikmat, mantiq, tibb**) atamalar arab tilidan kirib kelgan bo'lib, ular tilimizning leksik boyligi, madaniy mazmuni va ma'naviy ko'lami kengayishiga xizmat qilgan. Ushbu maqolada o'zbek tilida mavjud bo'lgan arabcha so'zlarning o'zlashuv darajasi, ularning amaliy qo'llanilishi va zamonaviy til tizimidagi o'rni qiyosiy va tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi.

METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda o'zbek tilidagi arabcha elementlar, ayniqsa diniy va ilmiy terminlarning o'rni va ahamiyatini aniqlash maqsadida lingvistik tahlilga asoslangan metodlar qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida asosiy e'tibor arabcha so'zlarning o'zbek tiliga kirib kelish yo'llari, ularning semantik o'zgarishi, uslubiy vazifasi va zamonaviy qo'llanish sohalariga qaratildi.

Tadqiqot quyidagi metodlarga tayanadi:

1.

Qiyosiy-lingvistik tahlil:

O'zbek tilidagi arabcha so'zlar arab tilidagi asl shakllari bilan qiyoslab o'rganildi. So'zlarning fonetik, morfologik va semantik jihatdan qanday o'zgarishga uchragani tahlil qilindi.

2.

Etimologik**tahlil:**

O'zbek tilidagi diniy va ilmiy atamalarning kelib chiqish manbalari aniqlanib, ularning tarixiy ildizlari o'rganildi. Arabcha terminlarning qanday shakllarda va qaysi davrda o'zlashgani izohlandi.

3.

Deskriptiv (tasviriy) metod:

Arabcha elementlarning zamonaviy o'zbek tilidagi qo'llanishi matnlar asosida tahlil qilindi. Ommaviy axborot vositalari, darsliklar, diniy adabiyotlar va ilmiy maqolalardagi foydalanish chastotasi kuzatildi.

4.

Sotsiolinguistik yondashuv:

Arabcha so'zlarning bugungi kundagi ijtimoiy-madaniy vazifasi, ularning diniy-ma'naviy qadriyatlarni ifodalashdagi o'rni o'rganildi. So'zlarning faqat lug'aviy emas, balki ideologik va tarbiyaviy funksiyalari ham tahlil qilindi.

5.

Maqsadli matn tanlovi**(korpus****tahlili):**

Tahlil uchun diniy (Qur'oni karim tarjimalari, hadislar), ilmiy (tibbiyot, falsafa, mantiq, tarix) va publitsistik matnlardan misollar tanlab olindi.

Tadqiqot natijalari asosida arabcha leksik elementlarning o'zbek tilidagi faoliyati, o'zlashuv darajasi va ularning funksional uslubiy tavsifi aniqlab berildi.

MUHOKAMA VA NATIJA

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'zbek tilida qo'llanilayotgan arabcha so'zlar, ayniqsa **diniy va ilmiy terminlar**, faqat leksik boylik sifatida emas, balki **madaniy-ma'naviy merosning ajralmas qismi** sifatida ham muhim o'rin egallaydi. Arabcha elementlarning o'zbek tiliga kirib kelishi asosan ikki asosiy yo'nalishda amalga oshgan:

1.

Diniy yo'nalish: Qur'oni

karim, hadislar, tafsir va boshqa diniy manbalar orqali;

2.

Ilmiy yoʻnalish: Oʻrta

asrlardagi allomalarning arab tilidagi asarlari orqali (tibbiyot, falsafa, mantiq, astronomiya va boshqalar).

Bu ikki yoʻnalish orqali oʻzlashgan terminlar **oʻzbek tili leksikasining shakllanishi, rivojlanishi va boyishida** beqiyos hissa qoʻshgan. Bugungi kunda ham ushbu terminlar turli sohalarda — diniy taʼlimotda, ilmiy izlanishlarda, matbuotda va kundalik nutqda faol ishlatilmoqda.

Muhokama davomida quyidagi asosiy jihatlar aniqlandi:

- **Arabcha soʻzlar fonetik va morfologik jihatdan oʻzbek tiliga moslashgan:** Masalan, *ilm, sabr, taqvo, mantiq* kabi soʻzlar oʻzbek tilining grammatik tizimiga uygʻunlashgan.

- **Diniy terminlar maʼnaviy mazmun yuklovchi birliklar sifatida qadrlanadi:** Soʻzlar faqat atama emas, balki axloqiy, tarbiyaviy, ruhiy qadriyatlarni ifodalaydi (*halol, harom, duo, iymon*).

- **Ilmiy terminlar oʻzbek ilmiy tilining shakllanishiga asos boʻlgan:** Arabcha *ilm, falsafa, tibb, mantiq, hikmat* kabi tushunchalar ilm-fan tilining rivojida asosiy leksik qatlamni tashkil qilgan.

- **Soʻzlarning qoʻllanilish chastotasi saqlanib qolgan:** Aksariyat arabcha atamalar bugungi kunda ham keng ishlatiladi, bu esa ularning zamonaviy oʻzbek tilida faol element ekanini tasdiqlaydi.

- **Baʼzi atamalar zamonaviy fan va texnologiya bilan uygʻunlashgan:** Masalan, *ilmiy-tadqiqot, mantiqiy tizimlar, axloqiy qadriyatlar* kabi birikmalar orqali arabcha ildizli soʻzlar yangi semantik kontekstda ishlatilmoqda.

Natijalar:

1. O'zbek tili arab tilidan o'zlashgan diniy va ilmiy terminlar orqali nafaqat leksik jihatdan, balki **madaniy va ilmiy-falsafiy asoslar** jihatidan ham boyigan.
2. Arabcha elementlar o'zbek tilining **uslubiy imkoniyatlarini kengaytirgan**, ya'ni ular turli nutq uslublarida (ilmiy, diniy, publitsistik, og'zaki) erkin ishlatilmoqda.
3. Arabcha so'zlarning o'zlashuv darajalari ularning **foydalanish chastotasi va semantik barqarorligi** bilan bog'liq. To'liq o'zlashgan so'zlar tilning asosiy qatlamiga singib ketgan.
4. Diniy va ilmiy atamalar bugungi o'zbek jamiyatida **ma'naviy, axloqiy, ilmiy tafakkurni shakllantirishda** muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

O'zbek tili tarixiy taraqqiyotining muhim bosqichlarida turli tillar bilan, ayniqsa arab tili bilan bevosita aloqada bo'lgan. Ushbu til o'zbek tiliga asosan islom dini va ilmiy meros orqali chuqur kirib kelgan bo'lib, arabcha diniy va ilmiy terminlar bugungi kungacha o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra, arabcha so'zlar o'zbek tilida fonetik va morfologik jihatdan moslashgan holda faol ishlatilmoqda. Ular diniy e'tiqod, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy ong ifodasida asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, ilm-fan, tibbiyot, falsafa va ta'lim sohalarida asosiy terminologik qatlamni tashkil etadi. Arabcha elementlar bugungi o'zbek tilida turli nutq uslublarida keng ishlatilib, tilning boyligiga boy semantik qatlam qo'shmoqda. Bu holat o'zbek tili taraqqiyotida arab tilining bevosita va bilvosita ta'sirini yaqqol namoyon etadi. Arabcha atamalar o'zbek tilida nafaqat so'z boyligini, balki ilmiy tafakkur va diniy-madaniy ongni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu elementlarning zamonaviy o'zbek tilidagi faoliyati va o'rni ularni

o'rganish va tahlil qilishni zarur qiladi. Arabcha so'zlarning o'zlashish mexanizmini chuqur tahlil qilish tilshunoslik, tarjimashunoslik, madaniyatshunoslik va diniy ta'lim sohalari uchun ham ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov, A. (2018). *Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.
2. Qurbonov, A. (2020). *O'zbek tili grammatikasi: sintaksis*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti.
3. Sayfullayev, N. (2021). *Tarjimashunoslik asoslari*. Toshkent: "Fan va texnologiya".
4. Yusupova, G. (2023). "Arabcha so'zlarning o'zbek tilidagi leksik-semantik xususiyatlari." *Filologiya masalalari*, 2(4), 112–118.
5. Xaitov, Z. (2015). *Qiyosiy tilshunoslik: nazariya va amaliyot*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
6. Holes, C. (2018). *Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties* (2nd ed.). London: Routledge.
7. Ryding, K. C. (2014). *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Al-Jarf, R. (2020). "Word Order in Arabic and English: A Comparative Study." *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(3), 45–58.
9. Karimov, B. (2022). *O'zbek va boshqa turkiy tillar sintaksisining qiyosiy tahlili*. Samarqand: "Imkon" nashriyoti.
10. Comrie, B. (2016). *Syntax: Typological Structures and Linguistic Universals*. Oxford: Oxford University Press.